

Márton Beke

Piliscsaba (Magyarország)

Překládání jako zápas mezi jazyky (o české literatuře v maďarštině)¹

[...] nejsou dva jazyky, které by měly společné hranice [...] podobají se spíše jednotlivým ostrovům. (Vörös 2006: 507)

ABSTRACT

Translation as a fight between languages. On Czech literature in Hungarian

The symbolic fight mentioned in the title of the paper refers to the struggle of the translator while trying to transpose a literary text into another language, in the given case from Czech into Hungarian. Although necessary and inevitable, this work sometimes seems to be hopeless: in fact it is nearly impossible to transform one language into the other. The objective of this paper is to discuss some of the major problems that arise during translation from Czech into Hungarian and to provide some literary examples in these fields. The two most frequent difficulties are:

- 1) the gap between the colloquial and literary Czech language that can be hardly reproduced in Hungarian,
- 2) the differences that occur in the fields of semantics, i. e. that the two languages refer differently to the reality: for some things and phenomena Czech language has a wide variety of words (e. g. the words in connection with beer and brewery), while Hungarian has hardly any for the same things.

The conclusion of the paper is that it is important to investigate and to elaborate the above issues in the Czech-Hungarian context because it can lead to interesting results in the field of general translation studies, too.

1| Původně publikováno: *Bohemica Olomucensia 2, Symposiana*. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, 2009, 250-255.

Rád bych na tento citát volně navázal, parafrázoval bych autorovy myšlenky: jazyk je prostředek, jenž dva národy, kultury, osoby od sebe ostře odděluje. Zvlášť pokud jde o tak odlišné jazyky, jakými jsou např. čeština a maďarština, jedná se o překážku těžce překlenutelnou. Ale z druhé strany, když přemyslíme o tom, který prostředek je nejvíce schopen k sobě přibližovat dvě kultury, bude to bezpochyby jazyk.

To je paradox, kterému má čelit i maďarský bohemista, jenž je často zároveň překladatelem: jeho úkolem je poskytovat maďarským čtenářům nejenom cizí text, ale i k němu připojené hodnoty a významy, informaci o jiné kultuře, o jiné a ne příliš známé literatuře a vlastně i o životě. K tomuto úkolu má k dispozici prostředek (tj. jazyk, texty), kterému v jeho prostředí málokdo rozumí.

Při překladu musí překladatel text přetvořit, měnit, vlastně jej znásilnit, aby „vešel“ do druhého, cílového jazyka. Přitom má nejednou pocit, že to, co dělá, je nesmysl: „vyndat“ příběh, myšlenky, pocity z určitého textu (chceme říci kontextu) a vměstnat je do druhého.

Navzdory jeho nemožnosti je překlad nutností. Jeho proces se nám velmi často jeví jako zoufalý zápas: děláte to, trápíte se, protože se vyskytují stále nové a nové neřešitelné problémy, které přesto nějak řešíte, ale – jakoby nic – hned se vyskytne několik dalších potíží a tak to pokračuje (téměř) donekonečna. Jeden jazyk chce zoufale znásilňovat druhý. Je to tedy spíše válka, při které lze sice vyhrát bitvu, ale celou válku nikdy – to jest: dva rozlišné jazyky nikdy nemohou být totožné – čeština nikdy nebude maďarštinou.

Úkol maďarského a vůbec zahraničního bohemisty je tedy mnohovrstevný: má zkoumat, poznat, šířit a učit českou kulturu, ale k tomu má poskytnout i materiál především pomocí překladatelské činnosti. Je to prostě válka na více frontách. Samozřejmě, nechci si stěžovat, naopak: myslím si, že čím složitější je problém stojící před námi, tím zajímavější bude jeho výzva a možnosti řešení.

V tomto příspěvku bych chtěl poukázat na několik „pravidelných bitev“, které překladatel vede na frontách česko-maďarského překladu. K tomu mi poskytuje materiál jednak má několikaletá překladatelská činnost, jednak zkušenosti získané při vedení překladatelských seminářů pro maďarské studenty bohemistiky na Katolické univerzitě Petra Pázmánye.

1. Obecné a/nebo hovorové prvky v češtině

Jde o – podle mého soudu – největší a nejčastější problém, se kterým se překladatel češtiny setkává, a to především v současné literatuře.

Důvodů je několik. Nechceme tu jít do podrobností, ale je dostatečně známo, že definice hovorové vrstvy spisovného jazyka a obecné češtiny, popř. moravštiny, hanáčtiny atd., nejsou úplně jasné. Často je těžké rozlišovat nejenom mezi hovorovým a obecným jazykem, ale je většinou jasné, že kvůli kodifikaci v době

obrozenecké jsou mezi spisovnými a nespisovnými útvary rozhodně pravidelné rozdíly, které v literárních textech mohou mít důležitou úlohu.

Podle *Encyklopedického slovníku češtiny* je obecná čeština druhý standard, který se – alespoň podle soudu cizího bohemisty – objevuje jak v Česku, tak na Moravě nebo ve Slezsku. Pražští hrdinové Miloše Urbana nebo Antonína Bajaj používají podobný jazyk jako jihočeští protagonisté Jiřího Hájíčka nebo jako mongolské ženské postavy Petry Hůlové.

V maďarštině ostrý a jasný rozdíl mezi obecným a spisovným jazykem, alespoň na úrovni systematické (mám na mysli především morfologii, skloňování a časování), neexistuje. Pravidelné rozdíly se vyskytují snad jenom na úrovni lexikologické. Proto je pro maďarského čtenáře překvapivé, když si čte literární rozhovor, kde se redaktor ptává ve spisovném jazyce a spisovatelka odpovídá v obecné češtině – takový příklad jsem nedávno našel v časopisu *Host*, kde se redaktor Balašík ptal spisovatelky Petry Hůlové: ihned ve mně vyvolalo zarážející pocit, že autorka nemluví *slušně*, že používá slangu a expresivních obrátů; přestože vím, že nejde o nižší, nýbrž o obecnější výraz. Pro cizího mluvčího je těžké rozlišovat mezi slangem a obecnou češtinou, kdežto Čech ihned pozná (ač si to ani neuvědomuje), jestli jde o spisovnou, hovorovou češtinu, resp. o slang.

Vyjadřovat systematické rozdíly mezi spisovným a nespisovným jazykem při překládání do maďarštiny je tedy dost obtížné. Ale i tento problém musíme vyřešit. Jde o způsob, jak máme označit druhotný význam, který nese výraz *dobřej mlíko* proti spisovnému *dobré mléko*, *chytřej kluk* proti výrazu *chytrý kluk*, anebo – abychom uvedli příklad z oblasti krásné literatury – jakým způsobem znázorníme, že Jiří Hájíček úměrně nezvolil za název svého románu *Selské baroko* nýbrž *Selský baroko*, a že mezi těmito variantami jsou obrovské rozdíly.

Podívejme se nyní na další příklad ze současné české literatury, jmenovitě z románu Miloše Urbana *Stín katedrály*. Jedna z kapitol začíná následující větou: „Tejden jsem nemluvila s Ropsem“ (Urban 2003: 51). Při přečtení této věty si každý český čtenář uvědomuje, že mluvčí nepoužívá vzletného slohu a že to pravděpodobně nebude odměřená a elegantní starší dáma, nýbrž mladší žena, která příliš vybraně nemluví. Toto poznání určí základní tón kapitoly a do jisté míry i postoj čtenáře k protagonistce. Pokud tuto větu doslovně přeložíme do maďarštiny („Egy hete nem beszéltem Ropsszal.“), z původního významu mnoho uniká: čtenáři nebude poskytnuta vlastně žádné informace o mluvčí, dokonce o jejím rodu se nic nedoví; slohově se mu tato věta též bude jevit jako neutrální. Zatímco v původním znění jsou příznakové hlásky – *ej-* místo *-y-* ve slovu *tejden* a ženská koncovka *-a* u slovesa, v maďarské verzi nám žádný fonologický nebo morfologický rys tyto informace neprozradí.

Jaké možnosti řešení se tedy maďarskému překladateli nabízejí? Můžeme například klást důraz na nespisovnost tím, že přepisujeme každodenní, nepečlivou *výslovnost* („Egy hete nem beszétem Ropsszal.“), tj. označujeme i v psaní

vynechané hlásky, které by ve spisovném jazyce měly být přítomné. Tím však bychom rozhodně nadsazovali: maďarský čtenář by pravděpodobně cítil takhle napsanou větu, jako by patřila k velmi nízké vrstvě: k slangu nebo argotu.

Viděli jsme výše, že maďarština nemá k dispozici morfologické prostředky k vyjádření nespisovnosti: proto má překladatel používat lexikologických nebo sémantických prostředků a to nelze vždy vyřešit věrným, doslovným překladem: k dobrému řešení je často třeba přidat výraz nebo celou větu. Výše uvedenou větu lze doplnit další větou: „Egy hete nem beszéltem Ropsszal. Kezd hiányozni a szépfíú.“ (Tj.: Hezounek mi začíná chybět), kde slovo *szépfíú* má rozhodně hovorový a stylisticky nižší ráz. Výraz nám tedy dá přesnější představu o situaci a ředevším o mluvčí a o jejím vztahu k Romanu Ropsovi. Další výhodou použití „doplňující věty“ v daném případě je – zvláště se to týká slova *szépfíú* –, že nepřímou označuje i rod mluvčího. Maďarština totiž nevyjadřuje gramatický rod: zatímco v české větě participium *nemlúvila* jednoznačně ukazuje rod mluvčí, maďarština k tomu znovu potřebuje lexikální prostředky, tj. většinou další slova. (Gramatický rod je v česko-maďarském překladu znovu a znovu se vracějící problém, kterému by se dalo věnovat samostatný příspěvek).

K označování nespisovnosti českých originálů si překladatel může ještě pomoci použitím nejrůznějších citoslovcí jako *hát, na, apám, figyu!* (přibližně: *no tak, nu, vole, hele!*) i tam, kde v češtině ani nejsou.

Další příklad pochází z výše zmíněného románu Jiřího Hájíčka. V *Selským baroku* totiž obecná čeština hraje zvláště důležitou roli – toto se ukazuje hned v názvu románu. Dějiště příběhu – stejně jako i v jiných Hájíčkových dílech – je většinou jihočeský venkov a jeho odlehlé, prachem pokryté, opuštěné vesnice, zchátralé chalupy, propadlé střechy zemědělských družstev; protagonista Pavel – stejně jako i jiní autorovi protagonisté – je melancholický, poněkud vystřízlivělý intelektuál trápící se nejrůznějšími osobními a emocionálními problémy. Další charaktery v románu většinou pocházejí z nižších společenských vrstev, jsou to zpravidla „jednodušší“ lidé vyjadřující se jednoduchými promluvy. Zmíněnému prostředí a charakterům dobře vyhovuje autorem zvolený jazykový útvar, tj. obecná čeština, která se ovšem nevyskytuje pouze v dialozích, nýbrž i v popisných částech, což silně určuje základní sloh a tón celé knihy. Hned v úvodní dedikaci čteme: „Mýmu tátovi, kterému je letos sedmdesát [...], kterej se ve zdraví vrátil a místo s koňma, jako jeho předci sedláci, handloval s motorkama a ojetejma autama“ (Hájíček 2005: 5).

Není tu třeba podrobněji rozebírat úryvek, poněvadž každý rozpozná prvky patřící do vrstvy obecné češtiny (*mýmu, tátovi, kterému, kterej, s koňma, ojetejma autama* atd.). Překladateli znovu činí potíže, aby našel řešení, jakým způsobem zprostředkovat tyto atributy textu, aniž by nadsazoval, anebo nechal text příliš neutrálním. Řešení nabízí opět lexikální vrstva, poněvadž vhodné gramatické prostředky se v maďarštině nacházejí obtížně: „Apunak, aki idén hetvenéves [...],

aki épen-egészségesen visszatért, és a lovak helyett, amikkel paraszti ősei kupeckedtek, motorokkal meg használt autókkal seftelt, [...]“ (Hájíček 2008: 7).

V tomto krátkém úryvku obecnost označuje například familiární slovo *apunak* (tátovi) a sloveso *kupeckedtek* (handlovali), která se málokdy vyskytují ve spisovném jazyce; spojka *meg* (a) místo jeho spisovné varianty *és*. Jediná možnost označit nespisovnost morfologickým prostředkem je použití vztažného zájmena *aminek*, jež spisovně (a správně) by mělo být *amelynek* – i když první varianta stále častěji vniká i do spisovných jazykových projevů.

Jedním z charakterických rysů obecné češtiny je poměrně vysoká frekvence univerbizovaných výrazů. Myslíme tu především podstatná jména typu *občanka*, *řidičák*, *panelák*, *sámoška*, *tramvajenka*, *osmnáctka* atd., která také způsobují četné překladatelské potíže. Tyto problémy se většinou vyskytují z následujících důvodů:

- ▶ jsou to velmi často neologismy, které se v – bohužel dost zastaralých – slovnících nenacházejí (*eseróčko*, *dívídičko*, *socdemák*);
- ▶ maďarština sice univerbizované výrazy též zná, ale výsledkem tohoto procesu jsou většinou přídavná jména, a ne substantiva (*személyi igazolvány* > *személyi* [občanský průkaz, občanka], *önkiszolgáló étterem* > *önkiszolgáló* [samoobslužná restaurace] atd.);
- ▶ dalším a – jak se ze zkušeností z překladatelských seminářů zdá – poměrně častým problémem je, když si překladatel zmýlí univerbizaci s deminutivním výrazem. To se na jedné straně může stát, protože při univerbizaci dostane v češtině substantivum koncovku, jež je identická se sufixem zdrobnělého slova (*tramvajenka*, *sámoška* / *Hanka*, *knížka*). A zadruhé, protože maďarština zná podobné koncovky k tvoření deminutiva: *Júlia* > *Julika*, *Juliska* (křestní jméno); *fa* > *fácska* (strom, stromek), *Gábor* > *Gáborka* (křestní jméno). Při překladu tedy musíme dát pozor na to, abychom si nemysleli, že slova *tramvajenka* nebo *sámoška* jsou zdrobněliny a neinterpretovali je jako *malý a líbezný průkaz* nebo jako *maličká útulná samoobslužná restaurace*. V maďarštině by takové vyjádření vedlo úplně jinam a patřilo by spíše do říše nějaké – snad absurdní – pohádky. Tady by bylo třeba upozornit na značné rozdíly mezi oběma jazyky v této oblasti, poněvadž maďarština používá mnohem méně zdrobnělin než čeština a než slovanské jazyky vůbec. Proto není vhodné přeložit například slovo *knížka* jako *könyvecske* (zdrobnělina ze substantiva *könyv*): toto slovo patří spíše do dětské řeči a zdaleka nemá tak obecný ráz jako *knížka*.

2. Sémantické rozdíly a realie

Oblast sémantiky je snad nejširší a nejsložitější oblastí, kde neshoda dvou jazyků a jejich vztahu k realitě nejvíce „bije do očí“. O této problematice se Jiří Levý vyjadřuje následujícími slovy

Ještě výraznější je ovšem nesouměřitelnost jazyků po stránce sémantické. Skutečnost, která nás obklopuje, je kontinuum, které mluvčí člení na segmenty, a ty pojmenovává. Toto členění se zčásti řídí strukturou skutečnosti, zčásti je dáno pojmenovacím systémem daného jazyka [...]. (Levy 1998: 70)

Jednoduše to znamená, že v různých jazycích jsou různá označení pro jednotlivé úseky skutečnosti. Typickým příkladem je vysoký počet označení v severních jazycích (zvláště v inuitštině) pro bílou barvu a sníh nebo mnoho synonymních slov pro atributy písku v některých afrických jazycích.

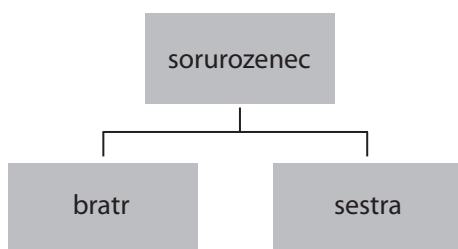
V kontextu česko-maďarském by bylo vhodné uvést některé příklady z oblasti gastronomie: je všeobecně známa úloha piva a pivní kultury nejen v českém každodenním životě, ale i v dějinách, umění a samozřejmě i v krásné literatuře. Z toho vyplývá, že čeština má k dispozici mnohem více „pivních“ termínů, které se v maďarštině vůbec nevyskytují anebo jsou známy pouze mezi experty. Na slova *desítka*, *dvanáctka*, *plzeň* sice existují maďarské ekvivalenty, avšak průměrným čtenářům rozhodně nic neřeknou, kdežto v maďarštině – znova z kulturně-historických, geografických a zemědělských důvodů – mají širší spektrum vinařské výrazy: myslíme tu na slova typu *aszú* (přibližně: tokajský výběr, nejkvalitnější druh vína z tokajské vinné oblasti) nebo *puttony* (*putna*: je to vlastně měřicí jednotka kvality tokajského *aszú*), které jsou všeobecně známy Maďarům, ale Čechům o jádru věci mnoho nenapovědí.

Dalším zajímavým příkladem, se kterým se překladatel často setkává, je z oblasti označení přírodních jevů nebo rostlin. Předpokládám, že ani českým čtenářům, ani literárním vědcům není následující jev příliš nápadný, ale při překládání takové „nesouměřitelnosti“ je problémem. V češtině (nejen v odborném jazyce, ale také v běžné komunikaci) se používá mnohem více pojmenování pro různé odrůdy jehličnanů. V maďarské vědecké systematice samozřejmě existují názvy pro odrůdy *smrku*, *borovice*, *modřínu*, *jedle* atd., ale v obecných jazykových projevech se používá většinou jen širší pojem *fenyő* (jehličnan obecně), nikoli *luc(-fenyő)*, *erdei fenyő*, *vörös fenyő* nebo *jegenyefenyő*. Je snadné představit si situaci, kdy překladatel má transponovat do maďarštiny lyrické líčení krajiny, při kterém pojmenovává tyto různé stromy: maďarský překlad nebude moci realizovat stylistické odstíny popisu; bude rozhodně „šedší“ a monotónnější, zvláště když všechny výrazy končí slovem *fenyő*.

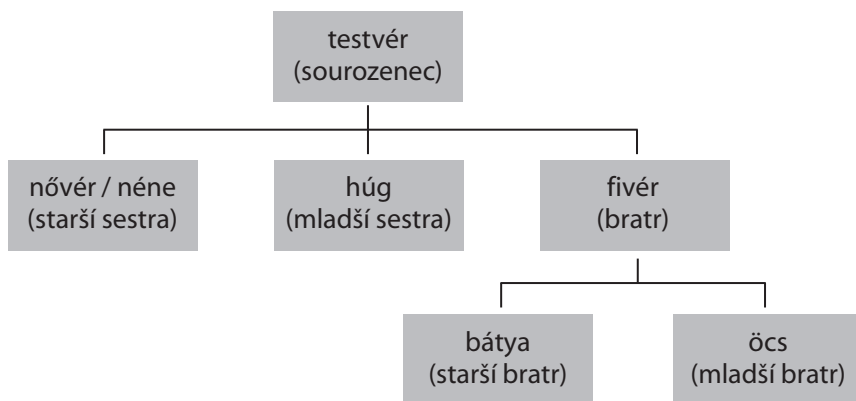
Podobným případem je označení různých druhů vod, především jezer. Důvody ovšem spatřují opět v zeměpisném pozadí: česká, zvláště jihočeská krajina je plná nejrůznějších *jezer*, *tůní*, *jezírek*, *nádrží*, *rybníků*, *rybníčků* atd. – maďarština ani tu nemá k dispozici dostatečně odlišná slova: při překladu si lze pomoci pouze perifrází anebo kompozity tvořenými ze základního, neutrálního slova *tó* (jezero): *kis erdei tó*, *halastó*, *tavacska* (zdrobnělina tvořená ze slova *tó*). Snad není nadsázkou zdůraznit, že tato tvrzení se vztahují i k esenci české beletrie a k některým jejím oblíbením toposům: nemyslím tu pouze na klasiky a na adaptaci národní mytologie a starých

pověstí v 19. století (Erben, Neruda, Němcová aj.) ale i na mnoho spisovatelů z 20. století nebo ze současnosti: stačí zmínit Urbanova *Hastrmana*, rybářské příběhy Oty Pavla anebo výše jmenovaný román Jiřího Hájička. V *Selském baroku* slouží motiv vody jako kontrast horké, suché a opuštěné jihočeské krajiny a vesnic: hlavní postava Pavel neustále kupuje a pije minerálky, prochází se při různých řekách (vracející se řekou je Vltava, a to i v jiných jeho prázách) a nádržích; jedna kapitola se dokonce jmenuje *The Rivers of Babylon*; a snadno bychom našli vodní paralely i v Hájičkově románu *Dobrodruzi hlavního proudu*.

Nakonec bych uvedl další příklad neshody mezi oběma jazyky v oblasti sémantické. Týká se rodinných vztahů: základní označení sourozeneckých vztahů v češtině jsou velmi jednoduchá:

Kdežto maďarské schéma je poněkud složitější:

Složitost situace a – navzdory geografické blízkosti – vzdálenost mezi našimi jazyky velmi plasticky ilustruje fakt, že Jiří Levý (1998: 71) se tohoto problému ve svém *Umění překladu* též dotýká, ale všechny příklady uvádí nesprávně: *batya*, *öcs*, *nene* a *nug*.

Další ilustrace problematiky pochází z románu Antonína Bajaji (2003: 92) *Zvlčení*:

„Měl jsem chrabrou sestru,“ přidal se Jiří.
„I já bráchu,“ zvedla k němu Markéta pohled a pousmála se.

Pokud to kontext neprozradí, překladatel nebude vědět, zda má psát *nóvérem* / *bátyám* (má starší sestra / můj starší bratr) anebo *húgom* / *öcsém* (má mladší sestra / můj mladší bratr). Celý text knihy přitom neobsahuje jedinou zmínku o tom, kdo je starší a kdo mladší, proto se tu nabízejí dvě možnosti: buď se zeptat spisovatele, anebo používat obecnější slovo *testvérem*, což ovšem vede k určitému ochuzení textu.

Ve svém příspěvku jsem ukázal pouze dvě nejdůležitější oblasti bitevního pole česko-maďarských překladatelských zápasů a uvedl jsem několik příznačných literárních příkladů. Ve výčtu by bylo možné pokračovat ještě dlouho: nezmínil jsem se podrobně o problému jazykového rodu, překládání nářečí, frazeologii, pravopisných rozdílích, slovesném vidu a o mnoha jiných problémech. Tyto a další příklady mohou však sloužit jako úvod k rozsáhlejšímu systematickému dílu o česko-maďarském překládání. Taková monografie by mohla vést i k některým závěrům, které by obohatily nejen maďarskou bohemistiku a českou hungarologii, nýbrž i obecnou translatologii.

Literaturverzeichnis

- Bachmannová, Jarmila et al. (2002). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha.
 Bajaja, Antonín (2003). *Zvlčení*. Brno.
 Hájiček, Jiří (2005). *Selský baroko*. Brno.
 Hájiček, Jiří (2008). *Parsztbarokk*. Pozsony.
 Húlová, Petra (2006). „Je pro mě těžký napsat knihu o současnejch Čechách. (ptal se M. Balaščík)“ In: *Host* 22. S. 2. 5-8.
 Levý, Jiří (1998). *Umění překladu*. Praha.
 Urban, Miloš (2003). *Stín katedrály*. Praha.
 Vörös, István (2006). „Lyukak az irodalomtörténetben“. In: Ábrahám, B./Pilecky, M.(Hg.) *A Duna vallomása*. Piliscsaba. 507-519.